

Janja Sekula Gibač

UDK 329(497.5-35Bjelovar)
Izvorni znanstveni članak
Rukopis prihvaćen za tisak: 9. 10. 2014.

BJELOVAR U PLANOVIMA I AKTIVNOSTIMA SRPSKE DEMOKRATSKE STRANKE

Sažetak

Ubrzo nakon osnivanja Srpska demokratska stranka nametnula se kao najvažniji čimbenik u provođenju političkih, a kasnije i oružanih ciljeva pobunjenih Srba. U radu će se prikazati kako je Općina Bjelovar, ili barem njezini dijelovi, prema planovima pobunjenih Srba, trebala biti sastavnim dijelom Srpske Autonomne Oblasti Zapadna Slavonija. Hrvatske su snage oslobodile bjelovarsko područje u jesen 1991. godine, međutim, i nakon stupanja na snagu Sarajevskog primirja početkom 1992. godine, pobunjeni Srbi, posebice oni u zapadnoj Slavoniji, smatrali su da (u međuvremenu proglašena) Republika Srpska Krajina obuhvaća i dijelove područja koje pobunjeni Srbi nisu uspjeli vojno osvojiti, između ostaloga i dijelove Općine Bjelovar, te su postojali planovi o proširenju granica na te teritorije.

Ključne riječi: Općina Bjelovar; srpska pobuna; Srpska demokratska stranka; Srpska Autonomna Oblast Zapadna Slavonija; Republika Srpska Krajina.

Uvod

Bjelovarsko je područje tijekom 20. stoljeća bilo jedan od teritorija koji su velikosrpski krugovi nastojali pripojiti planiranoj velikoj Srbiji. Primjerice, početkom 1939. godine predstavljen je novi velikosrpski projekt s granicama planirane srpske „Krajine“ u okviru Kraljevine Jugoslavije. Bilo je to doba pregovora jugoslavenskih vlasti, odnosno predsjednika Vlade Dragiše Cvetkovića, s predstavnikom hrvatskog naroda, predsjednikom Hrvatske seljačke stranke (HSS), tada najjače hrvatske političke stranke, Vladkom Mačekom, oko rješavanja „hrvatskog pitanja“ u Kraljevini Jugoslaviji. Pregovore, koji su završili u kolovozu 1939. godine osnivanjem Banovine Hrvatske, pratilo je jačanje srpskog pokreta na području Hrvatske (simboličkog imena „Srbi na okup“), kojim se, kao pandan novonastaloj Banovini, tražilo stvaranje posebne teritorijalne cjeline „Srpske zemlje“. Ona je trebala okupiti sve Srbe u Hrvatskoj i zapadnoj Bosni, a tražilo se i izdvajanje pojedinih kotara iz Banovine Hrvatske i njihovo pripajanje Vrbaskoj banovini ili Srbiji. Istodobno, prostiranjem duž crte Virovitica – Kninski i Benkovački kotar, nova srpska teritorijalna jedinica

presjekla bi područje Banovine Hrvatske; scenarij i linije presijecanja dobro su poznati iz nedavnog rata, na koji asociraju i mjesta u kojima je pokret „Srbi na okup“ bio posebno snažan – Knin i Vukovar.¹

Sve snažniji srpski pokret koji je pratio osnivanje Banovine Hrvatske karakteriziralo je masovno osnivanje raznih srpskih društava. Jedno od njih bilo je i Udruženje za kulturno i gospodarsko podizanje srpskog naroda *Krajina*, koje je 1939. objavilo brošuru u kojoj su predstavljene granice tražene srpske teritorijalne jedinice.² U brošuri pod nazivom *Krajina. Srbi u sjevero-zapadnim pokrajinama* navedeni su tako i slavonski kotari koji bi trebali pripasti „srpskoj oblasti“ a jedan od njih bio je Kotar Bjelovar. Zanimljivo je da je u samoj brošuri navedeno da srez Bjelovar nastanjuje 14.812 Srba i 51.330 Hrvata, no činjenica da broj hrvatskog stanovništva više nego tri puta premašuje broj srpskog stanovništva autore brošure nije obeshrabrila u zahtjevima da bjelovarsko područje postane dijelom „srpske oblasti“.³ Zanimljivo je navesti i ostale slavonske kotare koji su navedeni u brošuri jer ih gotovo identične (tada kao općine) nalazimo u planovima Srpske demokratske stranke (SDS) za osnivanje srpske teritorijalne jedinice u zapadnoj Slavoniji 1990. i 1991. godine: Okučanski, Novogradiški, Pakrački, Požeški, Daruvarski, Slatinski, Grubišnopoljski i Virovitički.⁴

Temelj četničkoga pokreta tijekom Drugoga svjetskog rata bio je stvaranje velike Srbije, kojoj je trebao pripasti i znatan dio Hrvatske, uključujući i gotovo dvije trećine Slavonije. U zapadnoj je Slavoniji, prema četničkim planovima, Srbiji trebao pripasti čitav teritorij do Pakraca, odakle je za pripojenje planirano područje širine otprilike 20 – 25 km do rijeke Drave, odnosno granice s Mađarskom.⁵ Nakon razdoblja komunističke vlasti tijekom koje se tvrdilo da je nacionalno pitanje uspješno riješeno na temelju ravnopravnosti svih naroda i narodnosti, krajem 80-ih godina 20. st. ponovno se javno počinju pojavljivati velikosrpski projekti koji su podrazumijevali proširenje granica Republike Srbije. U Memorandumu Srpske akademije nauka i umjetnosti (SANU) kao osnovni problem u Jugoslaviji istaknuto je neriješeno srpsko nacionalno pitanje u okviru postojeće federativne Jugoslavije, odnosno ugroženost Srba u autonomnim pokrajinama te onih koji žive izvan republičkih granica Srbije, uz pozivanje na mijenjanje republičkih granica kako bi se zaštitio srpski

¹ Mirko VALENTIĆ, *Rat protiv Hrvatske 1991. – 1995. Velikosrpski projekti od ideje do realizacije*, Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje; Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskog rata, Zagreb, 2010., 48., Zdravko DIZDAR, „Virovitica u planovima velikosrpske politike tijekom 19. i 20. stoljeća: od ideje do pokušaja provedbe“, *Scrinia Slavonica*, vol. 7, no. 1., rujan 2007, 288.

² Z. DIZDAR, „Virovitica“, 288., M. VALENTIĆ, *Rat*, 48.

³ *Krajina. Srbi u sjevero-zapadnim pokrajinama*, Zagreb, 1939.

⁴ M. VALENTIĆ, *Rat*, 48.

⁵ *Isto*, 53.

narod. Ponovno postaju aktualne i karte velike Srbije od prije 50 godina.⁶ Memorandum SANU postaje svojevrsna podloga velikosrpskom projektu u okviru kojeg započinje, koordinirana iz Beograda, srpska pobuna u Hrvatskoj. Ranije spomenuta brošura Udruženja *Krajina* imala je veliko značenje i za srpski pokret 90-ih godina; u njoj iscrtane granice „srpske oblasti“ gotovo su identične planiranim granicama Republike Srpske Krajine (RSK), a uz to i sami pobunjeni Srbi isticali su da je Udruženje *Krajina* imalo za cilj „stvaranje istoimene pokrajine“ te da je tada nastala „ideja o izdvajanju Krajine“.⁷

Višestranački izbori i osnivanje Srpske demokratske stranke (SDS) u Općini Bjelovar

U sklopu urušavanja komunističkog sustava i priprema za višestranačke izbore, u Hrvatskoj tijekom 1989. započinje političko organiziranje građana i osnivanje političkih stranaka. Prva novoosnovana stranka koja se pojavila na bjelovarskome području bila je Hrvatska demokratska zajednica (HDZ), čiji je ogranak za Općinu Bjelovar osnovan 9. studenoga 1989. Na njegovu čelu bio je Jure Šimić.⁸ Tijekom veljače i ožujka 1990. na bjelovarskom su području osnovane i Hrvatska demokratska stranka (HDS) i Hrvatska seljačka stranka (HSS), a obje su te stranke na izborima u Općini Bjelovar nastupile u okviru Koalicije narodnog sporazuma (KNS).⁹ HDZ je od novoosnovanih stranaka na bjelovarskome području imao najrazgranatiju stranačku organizaciju.¹⁰ Primjerice, početkom 1990. godine HDZ je na području Općine Bjelovar imao deset osnovanih ograna u koje je bilo uključeno otprilike 3.000 članova, dok je HDS istovremeno imao otprilike 800 članova.¹¹

U Hrvatskoj su u travnju i svibnju 1990. provedeni višestranački izbori na kojima je pobijedio HDZ pod vodstvom Franje Tuđmana, osvojivši 42,3% glasova, odnosno 205 od ukupno 356 zastupničkih mjesta u cijelom Saboru.¹² Istovremeno s parlamentarnim izborima održani su i lokalni izbori. Kao i na razini republike, HDZ je ostvario pobjedu i na području Općine Bjelovar te je osigurao većinu u sva tri vijeća Skup-

⁶ Z. DIZDAR, „Virovitica“, 301-302.

⁷ *Republika Srpska Krajina, korijeni državnosti i nastanak – izložba*, Muzej grada Knina, Knin, 1993., 32.; Z. DIZDAR, „Virovitica“, 288.

⁸ Jure ŠIMIĆ, Antun PERČULIJA, Stanko ŠTIMAC, Stjepan BUDINSKI, Stjepan IVANIĆ, Josip TOMŠIĆ, *Bjelovar u Domovinskom ratu. Svjedoci vremena*, Bjelovarsko-bilogorska županija, Grad Bjelovar, Prosvjeta d.d. Bjelovar, 1997., 24.

⁹ *Isto*, 40.

¹⁰ *Isto*, 50.

¹¹ „Teži se evropskim standardima“, *Bjelovarski list*, 29. 3. 1990.

¹² Ante NAZOR, *Velikosrpska agresija na Hrvatsku 1990.-ih*, Zagreb, 2011., 29.

štine Općine Bjelovar (SO Bjelovar), osvojivši 50 od ukupno 90 odborničkih mjesta. Slijedila ga je stranka reformiranih komunista, Savez komunista Hrvatske – Stranka demokratskih promjena (SKH-SDP), s otprilike upola manje osvojenih mjesta.¹³

Srpska demokratska stranka, koja je u drugoj polovici 1990. preuzela vodeću ulogu u organiziranju srpske pobune i formiranju buduće Srpske Autonomne Oblasti Zapadna Slavonija, u Općini Bjelovar osnovana je tek nakon višestranačkih izbora.¹⁴ Njezin osnutak i djelovanje možemo vezati uz početke srpske pobune na pojedinim dijelovima Hrvatske. Stranka je osnovana u Kninu 17. veljače 1990., a za njezina predsjednika izabran je Jovan Rašković. Na osnivačkom skupu u Kninu utvrđeni su programski ciljevi stranke u kojima je navedeno da se interesi srpskog naroda u Hrvatskoj najbolje mogu braniti provede li se demokratizacija društva te uvođenje višestranačkog sustava i tržišnoga gospodarstva u Jugoslaviji. SDS je smatrao da bi se uvođenjem demokracije osigurala ravnopravnost jugoslavenskih naroda, pri čemu se dijelovima naroda koji žive izvan svoje matične republike „mora (se) dozvoliti puni nacionalni i kulturni identitet, kao što su korištenje istog prava obavezna svim drugim manjinama u ovoj zemlji“. To bi se osiguralo, „ukoliko stanovništvo na teritorijama sa posebnim etničkim sastavom ili kulturno historijskim identitetom to referendumom odluči“, ustrojem teritorijalnih autonomija u okviru pojedinih federalnih jedinica. Jedna od glavnih odrednica programa SDS-a bila je dakle stvaranje autonomnih jedinica na području Republike Hrvatske koje bi se temeljile na etničkom ili kulturno-povijesnom načelu.¹⁵

Djelovanje stranke u početku je bilo ograničeno uglavnom na područje srednje Dalmacije i južne Like s težištem na gradu Kninu.¹⁶ Ubrzo je zatim započelo ustrojavanje stranačkih ogranaka i u ostalim dijelovima Hrvatske, pa su se tako primjerice tijekom ožujka, travnja i svibnja 1990. osnivali i odbori SDS-a za općine Dvor na Uni, Hrvatska Kostajnica, Vrginmost, Zadar, Gospić, Karlovac, a ogranci su osnovani i u Socijalističkoj Republici (SR) Srbiji i SR Sloveniji.¹⁷ Na višestranačkim izborima 1990.

¹³ U Društveno-političkom vijeću Skupštine Općine Bjelovar 20 odborničkih mjesta pripalo je HDZ-u, 8 SKH-SDP-u, a 2 HDS-u, u Vijeću mjesnih zajednica HDZ-u 18, SKH-SDP-u 10, HDS-u 1, HSS-u 1, a u Vijeću udruženog rada HDZ-u 12, SKH-SDP-u 9, nezavisnima 6, HSS-u 1, HDS-u 2 (nastupili u Koaliciji NS), „Svi bjelovarski odbornici“, *Bjelovarski list*, 28. 6. 1990.

¹⁴ Općina Bjelovar trebala je, prema planovima pobunjenih Srba, biti sastavnim dijelom Srpske Autonomne Oblasti Zapadna Slavonija te je u radu tretirana kao dio zapadnoslavonskog područja.

¹⁵ *Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990. – 1995. Dokumenti – Dokumenti institucija pobunjenih Srba u Republici Hrvatskoj (1990. – 1991.)*, knj. 2 (ur. Mate RUPIC), Zagreb – Slavonski Brod, 2007., Programski ciljevi Srpske demokratske stranke, usvojeni na osnivačkom skupu u Kninu 17. veljače 1990., 7.

¹⁶ Domagoj KNEŽEVIĆ, „Srpska demokratska stranka od osnivanja do konstituiranja prvoga višestranačkog Sabora“, *Časopis za suvremenu povijest*, vol. 43 No. 1, 2011, 10.

¹⁷ *Isto*, 11.-13.

godine SDS je kandidate istaknuo na području sjeverne Dalmacije, Like i Banovine, a osvojio je vlast u općinama Donji Lapac, Gračac i Knin te pet zastupnika u Hrvatskom saboru.¹⁸

Osnivanje stranačke strukture SDS-a na području zapadne Slavonije započelo je nakon izbora. Prema riječima predsjednika stranke Jovana Raškovića, organiziranje SDS-a na području Slavonije bilo je manje uspješno jer je tamošnje srpsko stanovništvo bilo vezano uz SKH-SDP, no nakon izbora situacija se promijenila.¹⁹ Organizacija stranačke mreže SDS-a na području zapadne Slavonije započela je u ljeto 1990. godine, a jedan od prvih ogranaka SDS-a osnovan je 16. lipnja 1990. u gradu Pakracu. Njegovim je predsjednikom imenovan Veljko Džakula, inženjer u pakračkoj šumariji, koji je ubrzo stekao ulogu čelnika pobunjenih Srba u zapadnoj Slavoniji. Osnivanje SDS-a Pakrac predstavljeno je kao osnivanje zajedničkog ogranka i rukovodstva SDS-a za zapadnu Slavoniju.²⁰ Iz toga razloga osnivačka skupština SDS-a grada Pakraca bila je važan događaj za stranku. Govore su na skupštini, održanoj u novom Sportskom centru u Pakracu, održali neki od čelnih ljudi stranke, poput predsjednika SDS-a Jovana Raškovića, Jovana Opačića, Dušana Zelembabe i drugih. Skupu je prisustvovalo 10.000 ljudi iz Općine Pakrac i susjednih slavonskih općina, s Banovine i iz dijelova Bosne i Hercegovine te predstavnici Srpske pravoslavne crkve.²¹

Tijekom sljedećih ljetnih i jesenskih mjeseci ustrojena je stranačka mreža SDS-a na području općina Grubišno Polje, Daruvar, Virovitica, Podravska Slatina, Požega, Bjelovar, Novska i Nova Gradiška.²² U Općini Bjelovar osnivanje SDS-a započinje nedugo nakon izbora, krajem lipnja i početkom srpnja 1990. godine. Inicijativni odbor za osnivanje SDS-a, kojem je prisustvovalo oko 250 ljudi, najprije je osnovan u naselju Čađavac, a ogranak je trebao pokrivati područje Mjesne zajednice Velika Pisanica. Zatim je u pravoslavnoj crkvi sv. Trojice u Bjelovaru održan sastanak inicijativnog odbora za osnivanje SDS-a Općine Bjelovar. Od ukupno otprilike 150 osoba koje su se okupile, izabran je Inicijativni odbor SDS-a Općine Bjelovar, u koji su ušli i predstavnici 17 sela iz te općine.²³ Podaci o osnivanju SDS-a na bjelovarskom području malobrojni su, no na temelju dostupnih podataka za ostale zapadnoslavonske općine može se zaključiti da su se ogranci SDS-a osnivali u većini mjesta u kojima su Srbi činili većinu te u onima u kojima su činili manjinsko stanovništvo.²⁴

¹⁸ N. BARIĆ, *Srpska pobuna*, 61.

¹⁹ D. KNEŽEVIĆ, „Srpska demokratska stranka“, 18.

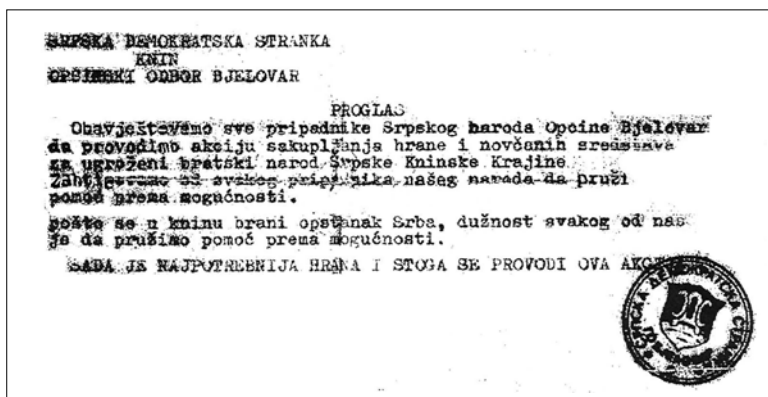
²⁰ „SDS – za zapadnu Slavoniju“, *Pakrački vjesnik*, 14. 6. 1990.

²¹ „Vječni su domovine i narodi“, *Pakrački vjesnik*, 5. 7. 1990.

²² Janja SEKULA, *Zapadna Slavonija pod srpskom okupacijom (od Sarajevskog primirja do operacije „Bljesak“)*, neobjavljena disertacija, Zagreb, 2013., 16-19.

²³ „Inicijativni odbor SDS-a“, *Bjelovarski list*, 12. 7. 1990.

²⁴ J. SEKULA, *Zapadna Slavonija*, 18-19.

SDS Općine Bjelovar²⁵

U Općini Bjelovar vlast je nakon izbora obnašao HDZ (Izvršno vijeće Skupštine Općine Bjelovar činili su i pripadnici drugih stranaka i nestranački kandidati).²⁶ U područjima Hrvatske sa znatnijim postotkom srpskog stanovništva, u nedostatku stranke sa srpskim predznakom, pobjedu na izborima osvojio je SKH-SDP ili pak zajednički kandidati SKH-SDP-a i Socijalističkog saveza – Saveza socijalista (SS).²⁷ Predsjednik SDS-a Jovan Rašković nakon drugoga izbornog kruga zaključio je da je SKH-SDP ostvario dobar rezultat na područjima gdje SDS nije istaknuo svoje kandidate zahvaljujući velikom broju srpskih glasova.²⁸ Ta konstatacija ubrzo će se pokazati točnom jer naime nakon osnivanja SDS-a u pojedinim općinskim skupštinama diljem Hrvatske dolazi do raslojavanja odbornika SKH-SDP-a na simpatizere SDS-a i HDZ-a, koji su *de facto* djelovali kao klubovi tih stranaka (posebice u općinama u kojima je i HDZ osnovan nakon izbora). Taj proces možemo pratiti i u općinama sa znatnijim postotkom srpskog stanovništva koje su se nadovezivale na bjelovarsku općinu – u grubišnopoljskoj, daruvarskoj i pakračkoj općini, gdje HDZ i SDS nisu sudjelovali na izborima jer su osnovani tek nakon njihova održavanja.²⁹

Nakon ili neposredno prije izbora na bjelovarskom području pojavljuje se još nekoliko stranaka koje će okupljati uglavnom srpsko stanovništvo. Otprilike mjesec dana prije prvog kruga izbora, 17. ožujka 1990., na bjelovarskom je području osnovan

²⁵ HMDCDR, Političke stranke Republike Srpske Krajine, kut. 6

²⁶ J. ŠIMIĆ, A. PERČULIJA, S. ŠTIMAC, S. BUDINSKI, S. IVANIĆ, J. TOMŠIĆ, *Bjelovar*, 59., 62.

²⁷ Ivica MIŠKULIN, *Međunarodna zajednica i zapadna Slavonija: 1991. – 1995.*: doktorska disertacija, Zagreb, 2009., 45-48.

²⁸ D. KNEŽEVIĆ, „Srpska demokratska stranka“, 17.

²⁹ Ivica MIŠKULIN, „Srpska pobuna u općini Pakrac 1990. – 1991.: uzroci, nositelji i tijek“, *Scrinia Slavonica*, vol.11 No.1, listopad 2011., 360-361, J. SEKULA, *Zapadna Slavonija*, 32.

ogranak Jugoslavenske samostalne demokratske stranke (JSDS), čiji je predsjednik bio Mile Dakić, povjesničar i ravnatelj Spomen-parka *Petrova gora*. Stranka se zalagala za očuvanje Jugoslavije i namjeravala je okupiti hrvatske Srbe, no nije uspjela dobiti veću potporu.³⁰ U Općini Bjelovar stranka je na izborima sudjelovala s jednim kandidatom za općinsko Društveno-političko vijeće, no nije osvojila mandat.³¹

Otprilike godinu dana kasnije, u veljači 1991., u Bjelovaru je osnovan Regionalni odbor stranke Savez komunista – Pokret za Jugoslaviju (SK-PJ). Osnivačkom skupu prisustvovalo je stotinjak osoba, uglavnom umirovljenih vojnih lica.³² U bjelovarski ogranak SK-PJ-a bili su uključeni oficiri iz bjelovarskih vojarni, a u organizaciji rada stranke sudjelovali su i lokalni pripadnici KOS-a.³³ Bjelovarski ogranak SK-PJ-a sljedećih će mjeseci okupljati određeni broj pristaša u bjelovarskoj, grubišnopoljskoj, koprivničkoj, virovitičkoj i daruvarskoj općini. Početkom lipnja 1991., uoči početka otvorenog rata u Hrvatskoj, Regionalni odbor SK-PJ-a održao je u Bjelovaru sjednicu na kojoj su predsjednici općinskih odbora stranke obaviješteni da je na sastanku čelništva stranke u Beogradu donesena odluka da se, ako se „JNA uskoro ne pokrene“, diže oružani ustanak na području Bilogore, Banovine i Like, za što je pripremljen i plan dolaska do oružja.³⁴ Može se stoga zaključiti da je dio vojnih lica iz bjelovarskoga garnizona te umirovljenih pripadnika Jugoslavenske narodne armije bio angažiran u organiziranju oružane pobune srpskog stanovništva na navedenom području.

Aktivnije djelovanje SK-PJ-a možemo primijetiti i u Općini Daruvar, u kojoj je u kolovozu 1991. inicirao osnivanje „Narodne fonte“, koja je trebala okupljati sve „levo orijentisane“ stranke u Općini koje se zalažu za „suverenost i teritorijalnu cjelovitost Jugoslavije“.³⁵ No na daruvarskome se području SDS već nametnuo kao neosporan predvodnik srpske pobune provodeći scenarij sličan onome na području Općine Pakrac; u lipnju 1991. SDS je organizirao referendum o pripajanju Općine Daruvar Srpskoj Autonomnoj Oblasti Krajini (istovremeno, na referendumu je Općina Daru-

³⁰ N. BARIĆ, *Srpska pobuna*, 56.

³¹ I. MIŠKULIN, *Međunarodna zajednica*, 44.

³² „Kandidati“, *Bjelovarski list*, 12. 4. 1990.

³³ „Okupator neće proći“, *Glasnik, hrvatski politički tjednik*, 16. 8. 1991., 14.

³⁴ *Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990. – 1995. Dokumenti – Oružana pobuna Srba u Hrvatskoj i agresija oružanih snaga SFRJ i srpskih paravojnih postrojbi na Republiku Hrvatsku (1990. – 1991.)*, knj. 1 (ur. Mate RUPIC), Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskog rata, Zagreb, 2007., Izvješće Komande 265. motorizovane brigade Komandi 32. korpusa OS SFRJ o sastanku Regionalnog odbora Saveza komunista – pokret za Jugoslaviju, na kojemu su predstavnici iz Virovitice, Grubišnog Polja i Koprivnice otvoreno tražili podjelu naoružanja od strane JNA, a predsjedavajući je upoznao prisutne da je Jugoslavenski odbor zauzeo stanovište da se digne oružani ustanak na području Banovine, Like i Bilogore od 6. lipnja 1991., 142.

³⁵ „Dajte nam gardu!“, *Glasnik, hrvatski politički tjednik*, 16. 8. 1991., 11.

var „ojačana“ i većinski srpskim naseljima iz virovitičke i grubišnopoljske općine). Provedeni referendumi nisu imali pravnog temelja i bili su pravno nevažeći.³⁶

Bjelovar kao dio buduće srpske autonomije

Osnivanje SDS-a u pojedinim općinama i naseljima u ljeto i ujesen 1990. bilo je uvertira u početak srpske pobune na tome području. Korak dalje u tome smjeru bilo je povezivanje ogranaka SDS-a zapadnoslavonskih općina u zajedničko tijelo, što je provedeno u kolovozu 1990. godine. Regionalni odbor SDS-a za Slavoniju i Baranju osnovan je na Psunju te je istovremeno najavljeno da će on objedinjavati općinske organizacije SDS-a iz Bjelovara, Grubišnog Polja, Orahovice, Daruvara, Pakraca, Novske, Nove Gradiške i Podravske Slatine. Predsjednikom je imenovan Ilija Sašić iz Podravske Slatine, a potpredsjednikom Veljko Džakula, predsjednik pakračkog SDS-a, koji je u veljači 1991. zamijenio Sašića na mjestu predsjednika Regionalnog odbora. Kao jedan od svojih zadataka Regionalni je odbor najavio provedbu referenduma o autonomiji srpskog naroda u Slavoniji te, u slučaju da „etnički čisto redarstvo krene na srpski narod“, organizaciju otpora hrvatskim vlastima. Referendum je, prema Regionalnom odboru SDS-a Slavonije i Baranje, trebao, u slučaju proglašenja hrvatske samostalnosti, hrvatskim Srbima omogućiti teritorijalno izdvajanje iz Hrvatske.³⁷

Regionalni odbor SDS-a za Slavoniju i Baranju osnovan je u vrijeme početka srpske oružane pobune na kninskom području, a njegovo djelovanje (iako je u imenu navedena i Baranja i u radu su sudjelovali pojedini predstavnici s tog područja, teritorijalno je obuhvaćao samo područje zapadne Slavonije) bilo je usmjereno na stvaranje srpske autonomne jedinice u zapadnoj Slavoniji, čije su granice naznačene već u proglasu prilikom njezina osnivanja. Jezgru buduće srpske autonomne jedinice trebala je predstavljati Općina Pakrac s najvećim postotkom srpskog stanovništva u zapadnoj Slavoniji (46,4%), na koju su se prema granici s Mađarskom nadovezivale općine koje su također imale velik udio srpskog stanovništva, općine Daruvar (33,4%), Grubišno Polje (31,9%) i Podravska Slatina (35,9%). Općine Nova Gradiška i Novska imale su nešto manji udio srpskog stanovništva (20,6%, odnosno 21,8%), no ono je bilo koncentrirano na istočnom dijelu novljanske i zapadnom dijelu novogradiške općine tvoreći tako kompaktno područje naseljeno srpskim stanovništvom koje se protezalo do granice s Bosnom i Hercegovinom. Hrvatski državni teritorij time bi bio presječen jer su se općine koje su trebale biti dijelom srpske autonomije (odnosno planirane srpske paradržave) u zapadnoj Slavoniji protezale od državne granice s Mađarskom do granice s Bosnom i Hercegovinom. Zajedničko djelovanje

³⁶ J. SEKULA, *Zapadna Slavonija*, 34.

³⁷ „Ne plaše se pretnji“, *Večernje novosti*, 17. 8. 1990.

SDS-a u zapadnoj Slavoniji i Jugoslavenske narodne armije potvrđuju i ratni planovi Jugoslavenske narodne armije koji su podrazumijevali vojno presijecanje Hrvatske na području između Save i Drave.³⁸

Općina Bjelovar imala je najmanji postotak srpskog stanovništva (8,9%) od svih zapadnoslavonskih općina u kojima je osnovan SDS, a nije bila ni strateški važno područje za presijecanje hrvatskog teritorija od bosanskohercegovačke do mađarske granice. Međutim, od početaka srpskog pokreta u zapadnoj Slavoniji Općina Bjelovar nalazila se u planovima buduće srpske teritorijalne jedinice na tome području. Jedan od razloga svakako je i značenje samoga grada Bjelovara i vojnih objekata Jugoslavenske narodne armije smještenih u gradu i okolici. Osim što je bio važna vojna baza, Bjelovar je imao bitnu ulogu u vojnim planovima Jugoslavenske narodne armije u zapadnoj Slavoniji, prema kojima su se dijelovi Varaždinskoga korpusa iz Bjelovara i Koprivnice trebali probiti smjerom Bjelovar – Grubišno Polje – Daruvar i spojiti sa snagama Banjalučkog korpusa iz Bosne i Hercegovine.³⁹ Sukladno tome, snage Jugoslavenske narodne armije iz Bjelovara poslone su na zapadnoslavonsko područje u ožujku i zatim u kolovozu 1991. godine; naime jedan bataljun 265. mehanizirane brigade 32. korpusa Jugoslavenske narodne armije iz Bjelovara poslan je u Pakrac nakon pokušaja srpskih policajaca da preuzmu tamošnju policijsku postaju i ponovno (borbena skupina 265. mehanizirane brigade) sredinom kolovoza 1991. u Okučane, kada započinje rat na tome području.⁴⁰

Osim toga, snažna uporišta pobunjenih Srba na području grubišnopoljske, daruvarske i pakračke općine te područja sa srpskom većinom u općinama Novska i Nova Gradiška povezivala su vojarnu i skladišta naoružanja Jugoslavenske narodne armije u Bjelovaru sa snagama Banjalučkog korpusa u Bosni i Hercegovini. Vjerojatno je zbog svega navedenoga Općina Bjelovar, usprkos činjenici da je srpsko stanovništvo bilo većinsko samo u četiri naselja u jugoistočnome dijelu Općine (Bedenička, Bačkovica, Čađavac i Polum) koja su se, bitno je napomenuti, nadovezivala na srpska naselja u susjednoj grubišnopoljskoj općini, imala osigurano mjesto u planovima za srpsku teritorijalnu jedinicu u zapadnoj Slavoniji.

Ubrzo nakon osnivanja SDS-a započinje rad stranke na osnivanju srpske autonomne oblasti na zapadnoslavonskom području. Važno je spomenuti da je dva-desetak dana prije osnivanja Regionalnog odbora SDS-a za Slavoniju i Baranju, 25. srpnja 1990., u Srbu održan „Srpski sabor“, koji su činili „predsjednici SO [skupština općina] i drugi predstavnici opština, zastupnici u Saboru Republike Hrvatske (RH),

³⁸ Više o tome vidi Davor MARIJAN, *Slom Titove armije – JNA i raspad Jugoslavije 1987. – 1992.*, Zagreb, 2008., 289.

³⁹ Davor MARIJAN, *Smrt oklopne brigade, prilozi za istraživanje rata za Hrvatsku i Bosnu i Hercegovinu 1990. – 1992.*, Zagreb, 2002., 21.

⁴⁰ *Isto*, 156, 161.

predstavnicima Srpske pravoslavne crkve (SPC), predsjednik Srpske demokratske stranke (SDS), i predsjednik Jugoslavenske samostalne demokratske stranke (JSDS)“. „Srpski sabor“ usvojio je *Deklaraciju o suverenosti i autonomiji Srpskog naroda*, kojom je utvrđeno da srpski narod u Hrvatskoj ima pravo na autonomiju, čiji će sadržaj ovisiti od federativnom ili konfederativnom uređenju Jugoslavije.⁴¹ Zatim je 31. srpnja 1990. osnovano Srpsko nacionalno vijeće (SNV), koje je najavilo raspisivanje referenduma o autonomiji srpskog naroda u Hrvatskoj tijekom druge polovine kolovoza 1990.⁴² Posljedica toga bili su događaji koji su zbog balvana kojima su na kninskom području zapriječene prometnice poznati kao „balvan revolucija“, a možemo ih smatrati početkom oružane pobune Srba u Hrvatskoj. Izjašnjavanje o srpskoj autonomiji⁴³ održano je u razdoblju od 19. kolovoza do 2. rujna 1990. uglavnom u općinama i dijelovima općina u kojima su Srbi bili većinsko stanovništvo ili su bili zastupljeni u znatnom broju. Odlukom SNV-a, pravo odlučivanja dobilo je punoljetno srpsko stanovništvo u Hrvatskoj te Srbi podrijetlom iz Hrvatske koji u njoj trenutno ne žive. Predviđeno je da će se izjašnjavanje provoditi po mjesnim zajednicama i naseljima gdje živi srpsko stanovništvo.⁴⁴

Iako je osnivanje stranke na zapadnoslavonskom području bilo tek u povojima, naime Regionalni odbor osnovan je tek otprilike mjesec dana ranije, SDS se prihvatio organiziranja izjašnjavanja o srpskoj autonomiji u zapadnoj Slavoniji.⁴⁵ Bio je to važan korak prema osnivanju srpske autonomne oblasti na području zapadne Slavonije, zadatku koji si je Regionalni odbor SDS-a postavio prilikom osnivanja. Na području zapadne Slavonije izjašnjavanje je provedeno u općinama Pakrac, Daruvar, Grubišno Polje i u dijelovima općina Novska, Nova Gradiška, Bjelovar, Virovitica i Podravska Slatina.⁴⁶ U Općini Bjelovar, prema izvještaju Komisije za provođenje izjašnjavanja Općine Bjelovar glasanje je provedeno 1. i 2. rujna u mjestima Bjelovar i Čađavac, u kojima su evidentirana 2.843 glasača, a odaziv je iznosio 81,56%, odnosno glasalo je ukupno 2.319 osoba. Svih 2.319 glasača opredijelilo se za autonomiju srpskog naroda u Hrvatskoj (Komisija navodi da se radi o „izjašnjavanju za kultur-

⁴¹ *Dokumenti*, knj. 2, Zapisnik osnivačkog zasjedanja Srpskog sabora u Srbu od 25. srpnja 1990., 39.

⁴² *Dokumenti*, knj. 2, Zapisnik 1. sjednice Srpskog nacionalnog vijeća od 31. srpnja 1990., 48.

⁴³ Ministarstvo za pravosuđe i upravu Republike Hrvatske upozorilo je da je organiziranje referenduma o srpskoj autonomiji nelegalno te je Srpsko nacionalno vijeće 16. kolovoza odlučilo kako se neće provesti „referendum“ nego „izjašnjavanje“ o ovome pitanju.

⁴⁴ Izvješće Ustavnog suda RH u povodu Inicijative Vlade RH od 10. listopada 2002. god. za davanje mišljenja o pojedinim aspektima oslobodilačkih akcija Domovinskog rata i s njima povezanim ovlastima i dužnostima oružanih snaga RH, NN br. 133/02.

⁴⁵ „Jedan glas protiv“, *Pakrački vjesnik*, 12. 9. 1990.

⁴⁶ *Dokumenti*, knj. 2, Izvješčaj o provođenju izjašnjavanja srpskog naroda u Republici Hrvatskoj o srpskoj autonomiji od 30. rujna 1990., 83.

nu autonomiju“).⁴⁷ U jednom kasnijem dokumentu pobunjenih Srba (iz srpnja 1993.) navedeno je da je izjašnjavanje o autonomiji provedeno i u naseljima Nova Pisanica, Bačkovica, Polum i Bedenička u Općini Bjelovar te se ne može sa sigurnošću tvrditi odnosi li se broj glasača navedenih u izvještaju Komisije za provođenje izjašnjavanja Općine Bjelovar na sva navedena mjesta ili samo na Bjelovar i Čađavac.⁴⁸

Komisija u izvještaju također napominje da su materijali za provedbu izjašnjavanja na području Općine Bjelovar kasnili, te su mnogi građani Bjelovara glasanju pristupili u mjestima Lepavina (u Općini Koprivnica, izjašnjavanje je najvjerojatnije organizirano u tamošnjem manastiru), u Daruvaru i Malom Grđevcu, koji je tada bio dijelom Općine Grubišno Polje, i u drugim mjestima.⁴⁹ Podaci o izjašnjavanju u Malom Grđevcu doista nam kazuju da je u tome mjestu, u kojem je 1991. godine živjelo 175 osoba srpske nacionalnosti (od ukupno 205 stanovnika), glasanju pristupilo 670 osoba. Svi koji su pristupili izjašnjavanju izjasnili su se za srpsku autonomiju.⁵⁰ Moguće je stoga da je dio Srba iz Općine Bjelovar glasovao u Malom Grđevcu, no pri provedbi izjašnjavanja o autonomiji mogu se uočiti mnoge nepravilnosti. Nisu bili jasni ni kriteriji o mjestu izjašnjavanja, pa su pojedine osobe mogle glasati na više mjesta. Isto tako teško je sa sigurnošću tvrditi da prevelik broj glasača u Malom Grđevcu obuhvaća i znatniji broj glasača iz Općine Bjelovar.

Na čelu sa SDS-om, pobunjeni Srbi u zapadnoj Slavoniji tijekom druge polovine 1990., a posebice prve polovine 1991., radili su na ustroju kompaktnog srpskog teritorija koji će se protezati između rijeka Save i Drave. Prema jednoj kasnije objavljenoj publikaciji zapadnoslavonskih Srba, srpski je narod prema upravno-teritorijalnom ustroju, koji je u Hrvatskoj bio na snazi 1990., na području zapadne Slavonije bio zakinut na sljedeći način: „U procesu zatiranja srpskog identiteta srpsko stanovništvo u Zapadnoj Slavoniji je administrativno vešto deljeno po opštinama, tako da je bilo u manjini u svim opštinama izuzev u opštini Pakrac. Jedan broj srpskih sela Grubišno Polje pripojen je opštini Bjelovar. Srpska sela na području Podravske Slatine pripojena su opštinama Virovitica, Donji Miholjac i Orahovica, a deo srpskih sela opštine Pakrac – opštini Slavonska Požega. Tako su srpski etnički prostori postali

⁴⁷ *Dokumenti*, knj. 2, Izvješće Komisije za provođenje izjašnjavanja o kulturnoj autonomiji Srba u Hrvatskoj na području općine Bjelovar od 8. rujna 1990., 65.

⁴⁸ Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskog rata (dalje HMDCDR), Općina Grubišno Polje, kut. 1, RSK, Srpska oblast Zapadna Slavonija, Izvršni savjet opštine Grubišno Polje, Popis srpskih naselja, 33-1/93, 21. 7. 1993.

⁴⁹ *Dokumenti*, knj. 2, Izvješće Komisije za provođenje izjašnjavanja o kulturnoj autonomiji Srba u Hrvatskoj na području općine Bjelovar od 8. rujna 1990., 65.

⁵⁰ Republika Hrvatska, Republički zavod za statistiku, *Popis stanovništva, domaćinstava, stanova i poljoprivrednih gospodarstava 31. ožujak 1991. Stanovništvo prema narodnosti po naseljima*, Zagreb, 1992., 98.; HMDCDR, Političke stranke RSK, kut. 10, Zapisnik o rezultatima glasanja o autonomiji Srba u Hrvatskoj u mjestu Mali Grđevac, 26. 8. 1990.

manjinski u opštinama kojima su pripojeni. Ovaj proces dovršen je 1962. ukidanjem izrazito srpske opštine Okučani, koja je podjeljena između opština Novska i Nova Gradiška. Na taj način su Srbi iz opštine Okučani ostali u manjini u opštinama kojima su pripojeni.⁵¹ Početkom 1991. djelovanje SDS-a usmjereno je na stvaranje velike „srpske“ Općine Pakrac, koja je trebala biti proširena izdvajanjem naselja s većinskim srpskim stanovništvom iz novogradiške, novljanske i požeške općine. Razlog okupljanja spomenutih naselja oko Općine Pakrac postao je očit kada je Skupština Općine Pakrac 22. veljače 1991. donijela odluku o pristupanju Općine Pakrac Srpskoj Autonomnoj Oblasti Krajini.⁵² Iako službeno nije sudjelovao u radu Skupštine Općine Pakrac, SDS je imao ključnu ulogu u donošenju odluke o pristupanju Srpskoj Autonomnoj Oblasti Krajini.⁵³ Središte srpske autonomije u zapadnoj Slavoniji trebao je biti grad Pakrac.

Sredinom kolovoza 1991. pobunjeni Srbi predvođeni SDS-om proglašavaju Srpsku Autonomnu Oblast Zapadna Slavonija (SAO Zapadna Slavonija), a nekoliko dana kasnije započinje rat na zapadnoslavonskom području.⁵⁴ Ustrojena je i Vlada Srpske Autonomne Oblasti Zapadna Slavonija, a njezinim predsjednikom imenovan je Veljko Džakula.⁵⁵ Srpska Autonomna Oblast Zapadna Slavonija trebala je obuhvaćati područje Okučana, Novske, Pakraca, Slavonske Požege, Daruvara, Grubišnog Polja, Virovitice, Bjelovara, Orahovice, Našica i Đakova „kao i mjesto Jasenovac, nekad i danas najveće srpsko stratište i svetište“.⁵⁶ Prema nekim srpskim izvorima, ukupna površina srpske oblasti u zapadnoj Slavoniji trebala je iznositi 3.777 km².⁵⁷

Srpska pobuna u zapadnoj Slavoniji u početku je poprimila široke razmjere. U oružane snage pobunjenih Srba aktivno se uključio i dio pripadnika SDS-a na području Bilogore. Primjerice, srpski dokumenti navode Đulu Verića, „aktivista SDS-a“ iz Općine Grubišno Polje, kao jednog od organizatora „oružanog ustanka“ srpskog naroda

⁵¹ Marko PRIJIĆ, Jovica PRODANOVIĆ, „Zapadna Slavonija, geopolitički smisao“, *Činjenice o zapadnoj Slavoniji*, Pakrac, 1992., 19.

⁵² *Dokumenti*, knj. 2, Odluka SO Pakrac o pristupanju općine Pakrac SAO Krajini od 22. veljače 1991., 136.

⁵³ Josip KREKOVIĆ, „Pakrac ni na nebu ni na zemlji“, *Vjesnik*, 2. 3. 1991.

⁵⁴ „TV Beograd javlja o ‘osnivanju SAO Zapadne Slavonije‘“, *Vjesnik*, 14. 8. 1991.; „Proglašena Srpska autonomna oblast Zapadna Slavonija“, *Politika*, 15. 8. 1991.

⁵⁵ Državni arhiv u Slavonskom Brodu (dalje DASB), Srpska oblast Zapadna Slavonija, Oblasno vijeće, „Zapisnici sjednica Narodne skupštine“, Zapisnici sjednica Narodne skupštine održanih 17. 10. i 22. 11. 1991.

⁵⁶ „TV Beograd javlja o ‘osnivanju SAO Zapadne Slavonije‘“, *Vjesnik*, 14. 8. 1991.; „Proglašena Srpska autonomna oblast zapadna Slavonija“, *Politika*, 15. 8. 1991.

⁵⁷ Jovan ILIĆ, „Geografski i geopolitički položaj Republike Srpske Krajine“, *Republika Srpska Krajina*, (ur. Zoran KALIČANIN), Knin – Beograd, 1996., 25.

na području Bilogore.⁵⁸ Međutim, nakon početnih pobjeda uslijedio je neuspjeh prilikom pokušaja zauzimanja čitavog područja koje je trebalo činiti Srpsku Autonomnu Oblast Zapadna Slavonija, te je tijekom listopada, a posebice od početka studenoga 1991. godine, započelo intenzivno iseljavanje srpskog stanovništva iz zapadne Slavonije. Krajem listopada Vlada Srpske Autonomne Oblasti Zapadna Slavonija naredila je opću mobilizaciju vojnih obveznika s područja općina Podravska Slatina, Virovitica, Grubišno Polje, Bjelovar, Daruvar, Garešnica, Kutina, Novska, Pakrac, Okučani, Našice, Nova Gradiška, Požega, Orahovica i Donji Miholjac, kojom se, prema svjedočenju jednog od čelnika pobunjenih Srba u istočnoj Slavoniji, prije svega pokušalo „vojne obveznike“ koji su se iselili u Srbiju vratiti na područje zapadne Slavonije, odnosno „odbrani kućnih pragova“.⁵⁹ Može se zaključiti da su lokalni srpski čelnici, usprkos porazima na terenu i sve manjem teritoriju koji su pobunjeni Srbi i Jugoslavenska narodna armija imali pod kontrolom ujesen 1991., i dalje Općinu Bjelovar smatrali dijelom Srpske Autonomne Oblasti Zapadna Slavonija.

Bjelovar u srpskim planovima nakon stvaranja Republike Srpske Krajine i Sarajevskog primirja

U Hrvatskoj je nakon Sarajevskog primirja 1992. zavlдалo razdoblje ni rata ni mira. Pobunjeni Srbi smatrali su da su time nastupile povoljne okolnosti za uspostavu srpske države na okupiranom području Republike Hrvatske. S jedne strane prestanak oružanih sukoba, a s druge strane raspoređivanje mirovnih snaga UN-a koje je trebalo uslijediti u proljeće 1992., a koje su prema gledištu pobunjenih Srba, imale ulogu „zaštite RSK od hrvatske agresije“, omogućilo je pobunjenim Srbima da na području okupiranom uz pomoć JNA započnu sa ustrojstvom paradržave.

Krajem 1991. pobunjeni su Srbi – suočeni, s jedne strane, sa sve manjom potporom jugoslavenskog vrha za daljnje vojne sukobe u Hrvatskoj i njegovom sklonosti prihvaćanju mirovnog plana Ujedinjenih naroda, a s druge s pritiscima međunarodne zajednice da se okončaju sukobi te sve izglednijim međunarodnim priznanjem Slovenije i Hrvatske – odlučili na okupiranom dijelu Hrvatske proglasiti državu.⁶⁰ Nekoliko dana nakon objavljivanja odrednica Vanceova plana, 19. prosinca 1991., odlukom Skupštine Srpske Autonomne Oblasti Krajine, Velike narodne skupštine Srpske oblasti Slavonija, Baranja i Zapadni Srijem i Skupštine Srpske Autono-

⁵⁸ HMDCDR, Općina Grubišno Polje, kut. 1, RSK, Srpska oblast Zapadna Slavonija, Opština Grubišno Polje, Izvršni savjet, Potvrda, br. 84/92, 26. 08. 1882.

⁵⁹ Ilija PETROVIĆ, *Slavonija, Baranja i zapadni Srem, Od vijeka do republike*, Cvetnik, Novi Sad, 1996., 49.

⁶⁰ Borisav JOVIĆ, *Poslednji dani SFRJ, Izvodi iz dnevnika*, Beograd, 1996., 407, N. BARIĆ, *Srpska pobuna*, 146.

mne Oblasti Zapadna Slavonija, proglašena je Republika Srpska Krajina.⁶¹ Narodna skupština Srpske Autonomne Oblasti Zapadna Slavonija donijela je 24. prosinca 1991. odluku o pripajanju Srpske Autonomne Oblasti Zapadna Slavonija Republici Srpskoj Krajini, kojom je utvrđeno da dotadašnji teritorij Srpske Autonomne Oblasti Zapadna Slavonija čini jedinstven teritorij Republike Srpske Krajine te da će se na području zapadne Slavonije organizacija vlasti i propisa obavljati u skladu s Ustavom Republike Srpske Krajine.⁶²

Vanceovim planom predviđeno je da područje pod zaštitom mirovnih snaga Ujedinjenih naroda u zapadnoj Slavoniji (UNPA sektor Zapad) obuhvaća općine Grubišno Polje, Daruvar i Pakrac te zapadni dio Općine Nove Gradiške i istočni dio Općine Novska. No, kako su hrvatske snage krajem 1991., do stupanja na snagu Sarajevskog primirja, oslobodile velik dio zapadne Slavonije, uključujući i bilogorsko područje, pod kontrolom Srba ostao je samo malen dio UNPA sektora Zapad, dok su se više od tri četvrtine područja nalazile pod kontrolom legalnih hrvatskih vlasti. Prema Vanceovu planu, UNPA sektor Zapad obuhvaćao je 2.112 km², a pod kontrolom pobunjenih Srba nakon oslobodilačkih operacija Hrvatske vojske ostalo je samo 508 km² zapadne Slavonije.⁶³ Usprkos tome, vlasti Republike Srpske Krajine teritorijem Srpske Oblasti Zapadna Slavonija smatrale su i krajem 1991. oslobođena područja UNPA sektora Zapad te dijelove zapadnoslavonskih općina koje nisu bile dijelom UNPA sektra Zapad. Tako je Srpska Oblast Zapadna Slavonija, prema službenom stavu krajinskih vlasti, obuhvaćala općine Okučani,⁶⁴ Pakrac, Daruvar, Grubišno Polje i Podravska Slatina. Međutim, gotovo čitavo okupirano područje zapadne Slavonije činila je samo Općina Okučani te malen dio Općine Pakrac, a područje općina Daruvar, Grubišno Polje i Podravska Slatina nije bilo pod srpskom kontrolom.

Okupirano područje zapadne Slavonije obuhvaćalo je samo 3,6% ukupnog područja pod kontrolom pobunjenih Srba u Hrvatskoj.⁶⁵ Već je spomenuto da je, prema nekim srpskim izvorima, ukupna površina Srpske oblasti Zapadna Slavonija trebala iznositi nešto manje od 4.000 km². Primjerice, srpski geograf Jovan Ilić u radu *Geografski i geopolitički položaj Republike Srpske Krajine*, objavljenom u zborniku *Republika Srpska Krajina* (pripremanom za vrijeme postojanja Republike Srpske Krajine

⁶¹ *Dokumenti*, knj. 2, Odluka o proglašenju Ustava Republike Srpske Krajine od 19. prosinca 1991., 356.

⁶² *Isto*, Odluka Narodne skupštine SAO Zapadna Slavonija o pripajanju SAO Zapadne Slavonije Republici Srpskoj Krajini od 24. prosinca 1991., 378.

⁶³ *Ujedinjeni narodi – Rezolucije o Republici Hrvatskoj – UNPROFOR* (ur. Anđelko MILARDOVIĆ), Osijek, 1995., 76.; J. ILIĆ, „Geografski i geopolitički položaj“, 25.

⁶⁴ Općinu Okučani ustrojili su pobunjeni Srbi u kolovozu 1991., a obuhvaćala je dijelove novogradiške i novljanske općine.

⁶⁵ J. ILIĆ, „Geografski i geopolitički položaj“, 25.

a objavljenom nakon njezina sloma), navodi da srpski etnički prostor u zapadnoj i sjevernoj Slavoniji ima oblik velikog slova „T“ i da se proteže područjem Moslavine, Bilogore i Kalnika. Ilić kao etnički najhomogenije navodi područje koje se „nalazi na zapadnim padinama Psunja i Papuka. Pruža se u pravcu JZ-SI od Save u okolici Okučana do severnog položaja Papuka i Krndije a u teritorijalnodisperzivnoj strukturi i dalje prema sjeveroistoku, do Drave. Drugi deo srpskog etničkog područja pruža se u pravcu SZ-JI, počev od Kalnika, preko jugozapadnih padina Bilogore, severnih padina Papuka, do krajnjih istočnih padina Krndije. Srbi su također u većini i na obroncima planine Dilj i na severnim stranama Požeške gore.“ Ilić zatim konstatira da se na navedenom području u Republici Srpskoj Krajini nalazi samo Općina Okučani i južni dio Općine Pakraca, dok se „ostatak tamošnjeg srpskog etničkog prostora nalazi u Republici Hrvatskoj“.⁶⁶

Stav pobunjenih Srba prema „teritorijalnom pitanju“ u zapadnoj Slavoniji uvelike se odrazio i na rad tijela vlasti zapadnoslavonskih Srba. Nakon stvaranja Republike Srpske Krajine najviše izvršno tijelo vlasti u Srpskoj oblasti Zapadna Slavonija bilo je Oblasno vijeće, koje je svoje djelovanje tijekom 1992. godine usmjerilo uglavnom na proširenje teritorija na područja koja Srbi nisu uspjeli osvojiti ili su s njih bili oružano potisnuti 1991. godine. Osim ustrojavanja civilnih vlasti i uspostave osnovnih preduvjeta za život stanovništva (uglavnom srpske nacionalnosti, većina nesrpskog stanovništva protjerana je s okupiranog područja) u zapadnoj Slavoniji, najvažniji projekt Oblasnog vijeća kao izvršnog tijela vlasti i kreatora politike Oblasti, bio je omogućiti i provesti povratak srpskog stanovništva koje je krajem 1991. napustilo zapadnu Slavoniju. Oblasno vijeće planiralo je na taj način predstavnike UN-a „prisiliti“ na proširenje područja pod zaštitom UN-a (UNPA sektor Zapad) na šire područje zapadne Slavonije, odnosno na područje koje je vodstvo pobunjenih Srba smatralo dijelom Srpske oblasti Zapadna Slavonija.⁶⁷

U siječnju 1992. godine u Beogradu je osnovan Savjet Vlade Zapadne Slavonije.⁶⁸ Predsjednik Savjeta Vlade Zapadne Slavonije Marko Prijčić izradio je krajem veljače 1992. elaborat o teritoriju Srpske oblasti Zapadna Slavonija, kojim je utvrđeno da ona obuhvaća područje općina Pakrac, Daruvar, Grubišno Polje, Podravska Slatina i novoustrojene općine Okučani te dio naselja koja su „po sadašnjoj administrativno teritorijalnoj podjeli“ u sastavu općina Požega, Nova Gradiška, Novska, Virovitica, Bjelovar, Orahovica i Donji Miholjac, koje se priključuju općinama Srpske oblasti Zapadna Sla-

⁶⁶ Isto, 28.

⁶⁷ *Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990. – 1995. Dokumenti – Dokumenti institucija pobunjenih Srba u Republici Hrvatskoj (siječanj-lipanj 1992.)*, knj. 4 (ur. Mate RUPIC), Zagreb – Slavonski Brod, veljača 2008., Elaborat Vlade ZS o otvorenim pitanjima utvrđivanja granica zona pod zaštitom UN-a i ostvarivanja mirovnog plana u zapadnoj Slavoniji iz ožujka 1992., 179.

⁶⁸ *Činjenice o zapadnoj Slavoniji*, Pakrac, 1992., 4.

vonija. Prema Elaboratu, sela Kašljevac, Pupelica, Ravneš, Lasovac, Ribnjačka, Bedenička, Bačkovica, Čađavac, Babinac i Polum s područja Općine Bjelovar pripojena su Općini Grubišno Polje i stoga su činila sastavni dio Srpske oblasti Zapadna Slavonija. Općina Grubišno Polje na taj je način „narasla“ s prijeratnih 14.206 stanovnika na 17.292 stanovnika, no zanimljivo je napomenuti da je postotak srpskog stanovništva, prema autoru Elaborata, i u proširenoj Općini Grubišno Polje, ostao gotovo isti (čak i manji), odnosno iznosio je 31,8% (prema popisu iz 1991. imala je 31,9%).⁶⁹

Tako definirana Srpska oblast Zapadna Slavonija obuhvaćala je, prema autoru Elaborata, 148.122 stanovnika, od kojih je 39,98% činilo srpsko stanovništvo, 33,55% hrvatsko stanovništvo, a ukupni udio ostalih nacionalnosti iznosio je prema tom izračunu nešto manje od 10%. Smatralo se i da je velik broj (16,5%) osoba koje su se izjašnjavale kao Jugoslaveni također srpske nacionalnosti.⁷⁰ Iako taj dokument *de iure* i *de facto* nije imao nikakvu težinu, između ostalog i zato što područje na koje se odnosio najvećim dijelom nije bilo pod kontrolom Srba, vlasti pobunjenih Srba u zapadnoj Slavoniji koristile su ga, uz niz sličnih, kao platformu za pregovore s predstavnicima međunarodne zajednice oko utvrđivanja granica područja pod zaštitom Ujedinjenih naroda. S istim ciljem Savjet Vlade Zapadne Slavonije pripremio je u ožujku 1992. dokument pod nazivom *Otvorena pitanja utvrđivanja granica zone pod zaštitom Ujedinjenih nacija i ostvarivanja mirovnog plana u Zapadnoj Slavoniji*.⁷¹ U travnju 1992. godine Vlada Srpske oblasti Zapadna Slavonija objavila je publikaciju *Stradanja srpskog naroda na području Zapadne Slavonije po opštinama*, a podatci iz te publikacije također su korišteni u razgovorima s predstavnicima Ujedinjenih naroda. U tim i sličnim publikacijama tvrdilo se da je srpsko stanovništvo na području zapadne Slavonije koje nije bilo pod kontrolom pobunjenih Srba izloženo protjerivanju, genocidu i raznim oblicima maltretiranja.⁷² Služba sigurnosti Jugoslavenske narodne armije stoga je tijekom prve polovine 1992. izvještavala o „progonu i ugroženosti Srba“ na bjelovarskom području te o napetoj situaciji u Bjelovaru, kojim vlada „psihoza straha“ te je sve više „psihički oboljelih i alkoholičara“.⁷³

⁶⁹ *Dokumenti*, knj. 4, Elaborat Vlade ZS o otvorenim pitanjima utvrđivanja granica zona pod zaštitom UN-a i ostvarivanja mirovnog plana u zapadnoj Slavoniji iz ožujka 1992., 179; Republika Hrvatska, Republički zavod za statistiku, *Popis stanovništva*, 18.

⁷⁰ *Dokumenti*, knj. 4, Elaborat Marka Prijića za razbijanje dotadašnjeg teritorijalnog ustroja općina na području zapadne Slavonije kako bi se dobile općine s većinskim stanovništvom srpske nacionalnosti iz veljače 1992., 154.

⁷¹ *Isto*, Elaborat Vlade Srpske oblasti Zapadna Slavonija o otvorenim pitanjima utvrđivanja granica zone pod zaštitom UN-a i ostvarivanja mirovnog plana u zapadnoj Slavoniji iz ožujka 1992., 178.

⁷² *Činjenice o zapadnoj Slavoniji*, 66.

⁷³ HMDCDR, 10. korpus JNA, kut 9, Komanda 7. operativne grupe, Organ bezbednosti, str. pov. br. 8-63, 23. 3. 1992.; *Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990. – 1995. Dokumenti – Oružana*

Pitanje proširenja UNPA sektora Zapad bila je redovna tema rasprave na sjednicama Oblasnog vijeća, a predsjednik Oblasnog vijeća Veljko Džakula smatrao je jednim od najvažnijih ciljeva vlasti Zapadne Slavonije postizanje konačnog dogovora s predstavnicima Ujedinjenih naroda oko proširivanja granica UNPA sektora Zapad do Drave.⁷⁴ Izlaganje predsjednika Oblasnog vijeća Veljka Džakule potvrdila je Narodna skupština na sjednici održanoj 10. svibnja 1992. zaključcima, kojima je utvrđeno da je potrebno riješiti pitanje granica Srpske oblasti Zapadna Slavonija i pri tome utvrditi maksimum zahtjeva te minimum od kojega se ne može odstupiti, te da se prije definiranja granica Oblasti ne može dozvoliti snagama UNPROFOR-a da preuzmu odgovornost nad područjem Srpske oblasti Zapadna Slavonija.⁷⁵ Vodstvo zapadnoslavonskih Srba smatralo je da će na taj način, kao i povratkom srpskog stanovništva, uspjeti proširiti područje u zapadnoj Slavoniji pod srpskom kontrolom. Primjerice, na sjednici Oblasnog vijeća održanoj 6. lipnja 1992. potpredsjednik Mladen Kulić istaknuo je da se mora jasno znati što se misli pod ostvarivanjem političkih ciljeva Srpske oblasti Zapadna Slavonija zaključivši: „Osvojiti Zapadnu Slavoniju možemo samo narodom. Ako nemamo jedinstven stav oko ‘osvajanja’ Zapadne Slavonije – nećemo uspjeti.“ U zaključcima sjednice utvrđeno je da je „strategijski cilj Zapadne Slavonije prostor i naš narod na tom prostoru.“⁷⁶ Džakula je ujesen 1992. ponovo potvrdio osnovne ciljeve svoje politike: „konceptija postoji, to je Vanceov plan. Naša politika je da što šire obuhvatimo UNPA područje i da se za Srbe iz Bjelovara, Novske, Požege itd. nađe što više mjesta u UNPA području“.⁷⁷

Rad na proširenju srpskog teritorija nastavljen je i 1993. godine. U srpnju je osnovana Radna grupa koja je trebala izraditi prijedlog teritorijalnog statusa i granica „srpskog etničkog prostora Srpske oblasti Zapadna Slavonija“.⁷⁸ Vezano uz taj zada-

pobuna Srba u Hrvatskoj i agresija oružanih snaga SFRJ i srpskih paravojnih postrojbi na Republiku Hrvatsku (siječanj – lipanj 1992.), knj. 3, (ur. Mate RUPIC), Zagreb, veljača 2008., Izvješće Komande 7. operativne grupe Organu bezbednosti 10. korpusa JNA o kršenju primirja, stvaranju ekstremističke organizacije na području Banovine i Korduna, pripremama za udaljavanje dobrovoljaca s područja SO Žabalj i Novi Sad te o represalijama prema Srbima od strane Hrvata u Bjelovaru od 7. veljače 1992., 207.

⁷⁴ *Dokumenti*, knj. 4, Izvješće Veljka Džakule o radu civilnih tijela vlasti u Srpskoj oblasti Zapadna Slavonija održanoj 10. svibnja 1992., 256.

⁷⁵ *Isto*, Zaključci Narodne skupštine Srpske oblasti Zapadna Slavonija od 10. svibnja 1992., 266.

⁷⁶ *Isto*, Zapisnik sjednice Oblasnog vijeća Srpske oblasti Zapadna Slavonija od 6. lipnja 1992., 338.

⁷⁷ HMDCDR, Zbirka gradiva o Domovinskom ratu prikupljena iz privatnih izvora, kut. 34, Zapisnik sjednice Oblasnog vijeća Srpske oblasti Zapadna Slavonija održane 16. 10. 1992.

⁷⁸ *Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990. – 1995. Dokumenti – Dokumenti vojne provenijencije Republike Srpske Krajine (srpanj – prosinac 1993.),* knj. 9 (ur. Mate RUPIC, Josipa MARAS KRALJEVIĆ), Zagreb, prosinac 2010., Zahtjev načelnika štaba Komande 18. korpusa SVK upućen Vojno-istorijskom institutu u Beogradu za pomoć u pisanju studije o Srbima u zapadnoj Slavoniji od 10. kolovoza 1993., 115.

tak, Izvršni savjet „srpske“ Općine Grubišno Polje (pobunjeni Srbi ustrojili su tijela općinskih vlasti općina koje su bile pod „okupacijom“) u srpnju 1993. dostavlja Radnoj grupi popis „srpskih naselja“ na području Općine Grubišno Polje te popis „srpskih naselja“ Općine Bjelovar koja su „teritorijalno povezana i graniče s opštinom Grubišno Polje“ u kojem su navedena Nova Pisanica, Čađavac, Bačkovica, Polum i Bedenička. Za sva spomenuta naselja navedeno je da ih nastanjuje 97% Srba (neka od njih doista su bila većinski srpska, no njihov udio iznosio je manje od 97%, a neka od njih, poput naselja Nova Pisanica, bila su pretežno naseljena Hrvatima) te da su „privremeno okupirana“.⁷⁹

Međutim, na sljedećoj sjednici Narodne skupštine Srpske Oblasti Zapadna Slavonija, održanoj 25. rujna 1993., predsjednik Radne grupe Stevo Ratković izvijestio je da, „zbog niza problema sa kojima su se članovi suočili“, Radna grupa nije dovršila sve zadatke te kako bi „odlazak članova ove radne grupe u Beograd donio učinkovite pomake, jer bi se rezultati preveli na strane jezike, a sav dosadašnji rad bi se stručno doradio“. Pomoć pri izradi studije o srpskom stanovništvu na području zapadne Slavonije očekivala se i od Vojno-istorijskog instituta u Beogradu.⁸⁰ Zaključeno je da će se, s obzirom na to da je „značajan dio srpskog etničkog prostora ostao izvan granica UNPA“, na osnovi zaključaka Radne grupe i utvrđenih granica srpskog etničkog prostora Srpske Oblasti Zapadna Slavonija, pristupiti reviziji Vanceova plana.⁸¹

Unatoč zahtjevima da pitanje granica Srpske Oblasti Zapadna Slavonija riješe najviša tijela Republike Srpske Krajine, dio zapadnoslavonskih političara nije imao povjerenja u krajinske čelnike smatrajući da oni nemaju kompetencija ni volje za rješavanje pitanja teritorija Srpske Oblasti Zapadna Slavonija, a postojale su i sumnje i strahovi u eventualnu zamjenu teritorija zapadne Slavonije. Jedan od poslanika iz zapadne Slavonije u Skupštini Republike Srpske Krajine Savo Radošević sredinom kolovoza 1993. zaključuje: „Osjećam blokade na sve strane. Totalno nejedinstvo po pitanju akcije, ako se to uopšte i mogu zvati akcije, po pitanju rješenja pitanja Zapadne Slavonije. Čini mi se da je sve izraženiji stav da je Zapadna Slavonija ono što mi vojnički držimo. Kako li se lako odričemo i onoga što je i sa UN dogovoreno kao

⁷⁹ HMDCDR, Općina Grubišno Polje, kut. 1, RSK, Srpska oblast Zapadna Slavonija, Izvršni savjet opštine Grubišno Polje, Popis srpskih naselja, 33-1/93, 21. 07. 1993.

⁸⁰ *Dokumenti*, knj. 9, Zahtjev načelnika štaba Komande 18. korpusa SVK upućen Vojno-istorijskom institutu u Beogradu za pomoć u pisanju studije o Srbima u zapadnoj Slavoniji od 10. kolovoza 1993., 115.

⁸¹ *Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990. – 1995., Dokumenti – Dokumenti institucija pobunjenih Srba u Republici Hrvatskoj (srpanj – prosinac 1993.)*, knj. 10 (ur. Mate RUPIC, Slaven RUŽIĆ), Zagreb, 2010., Pismo predsjednika Skupštine SOZS Zapovjedništvu UNPROFOR-a – sektor Zapad s odlukama Skupštine da UNPROFOR ukine i ukloni postavljene punktove na području zapadne Slavonije koje kontroliraju Srbi te da se osnuje povjerenstvo za izradu prijedloga granica SOZS od 25. rujna 1993., 188.

područje na koje se trebaju vratiti Srbi.“⁸² Pri tome su djelomično bili u pravu jer težnjama Srba iz zapadne Slavonije za proširenjem granica oblasti Knin u osnovi i nije pridavao previše pozornosti. One su načelno podržane, no pozornost vrha Republike Srpske Krajine bila je usmjerena ponajprije na povratak teritorija koje je Krajina izgubila na području Miljevaca, u zaleđu Zadra, a zatim i na području Medačkoga džepa.⁸³ Odnos snaga u odnosu na kraj 1991. godine promijenio se u hrvatsku korist te su se pobunjeni Srbi, umjesto osvajanju novih teritorija, morali posvetiti obrani područja koja su tijekom 1991. godine uz pomoć Jugoslavenske narodne armije uspjeli okupirati. Pitanju proširenja srpskog teritorija u zapadnoj Slavoniji stoga se pridavalo sve manje pažnje. Međutim, ideja proširenja granica na čitav „srpski etnički prostor“ u zapadnoj Slavoniji bila je prisutna u vrhu Republike Srpske Krajine do kraja okupacije toga dijela Hrvatske. Primjerice, samo nekoliko dana prije početka operacije oslobađanja zapadne Slavonije, predsjednik Republike Srpske Krajine Milan Martić, posjetivši okupirani dio Pakraca, poručio je: „Moja razmišljanja su usmjerena samo na to kako da povratimo i ono što je sada privremeno okupirano a bilo vekovno naše.“ [...] „Vjerovati u mirovne snage, u nekakav UNPROFOR, Savjet bezbjednosti i da dokazujemo da je to naše, da će nam to vratiti, od toga nema ništa.“ [...] „Mi razmišljamo kako da sačuvamo ovo što je naše, a ukoliko nas ovi zlotvori napadnu kao što prete, onda moramo naći načina da vojnički vratimo ono što je naše bilo vjekovno a siguran sam da ovdje među vama ima onih kojima su kuće ostale tamo.“⁸⁴

Zaključak

Tijekom 20. stoljeća nosioci velikosrpskog projekta smatrali su grad Bjelovar i šire bjelovarsko područje dijelom buduće proširene srpske države. Tako se i početkom srpske pobune 1990. godine Bjelovar ponovno našao u planovima proširenja srpskih granica. Općina Bjelovar imala je najmanji postotak srpskog stanovništva od svih zapadnoslavonskih općina u kojima je osnovan SDS-a, a nije bila ni strateški važno područje za presijecanje hrvatskog teritorija od bosanskohercegovačke do mađarske granice. Svakako, veliko značenje za pobunjene Srbe imale su snage

⁸² HMDCDR, Dnevnik Save Radoševića 13. augusta 1993., vidi i Dnevnik Save Radoševića 4. juna 1993.

⁸³ Vidi npr. *Dokumenti*, knj. 9, Obavijest Glavnog štaba SVK 18. korpusu o vojno-političkoj situaciji u RSK, problemima u SVK, namjerama hrvatske strane prema RSK, o pregovorima s hrvatskom stranom u Ženevi te mjerama SVK u slučaju napada hrvatskih snaga od 15. srpnja 1993., 46; Obavijest Komande 18. korpusa SVK o razgovorima s RH i UN-om o prekidu vatre od 27. kolovoza 1993., 154.

⁸⁴ HMDCDR, SUP Okučani, kut. 77, Govor predsjednika RSK gospodina Milana Martića na mitingu u Pakrac – Gavrinica, 26. aprila 1995.

Jugoslavenske narodne armije stacionirane u Bjelovaru, čija je zadaća, prema ratnim planovima vojnog vrha, bila spajanje na zapadnoslavonskom prostoru sa snagama Jugoslavenske narodne armije iz BiH.

Bilogorsko područje oslobođeno je u jesen 1991. godine. Krajem godine Vanceovim planom utvrđene su granice područja pod zaštitom Ujedinjenih naroda, a zatim je Sarajevskim primirjem u siječnju 1992. „zamrznuta“ crta razgraničenja između zaraćenih strana, *de facto* granica između slobodnog i okupiranog područja Hrvatske. Međutim, pobunjeni Srbi ustrajali su na stajalištu da je Općina Bjelovar, ili barem dio njezina područja, sastavni dio „srpskog etničkog prostora“ u zapadnoj Slavoniji. Planovi o proširenju granica Republike Srpske Krajine na slobodni dio zapadne Slavonije, uključujući i dio Općine Bjelovar, bili su jedan od najvažnijih ciljeva srpskih vlasti u okupiranome dijelu zapadne Slavonije. Slabljenje Republike Srpske Krajine i uspješne akcije hrvatskih snaga, kojima su u razdoblju 1992. – 1995. oslobođeni dijelovi okupiranog teritorija, potisnuli su u drugi plan „ekspanzionističke“ težnje za proširenjem područja u zapadnoj Slavoniji, no mnogi dokumenti svjedoče da je ideja okupiranja širega zapadnoslavonskog područja bila aktualna sve do oslobađanja tog područja u svibnju 1995. godine.

Bjelovar in the Plans and Activities of the Serbian Democratic Party

Summary

Soon after its establishing, the Serbian Democratic Party imposed itself as the key factor in the execution of the political, and later also armed goals of rebel Serbs. The paper shows that – according to the plans of rebel Serbs – the Municipality of Bjelovar, or at least parts thereof, should have become an integral part of the Serbian Autonomous Region Western Slavonia (Srpska Autonomna Oblast Western Slavonia). Croatian forces liberated the Bjelovar area in autumn 1991; nevertheless, after the enforcement of the Sarajevo Truce at the beginning of 1992, rebel Serbs, in particular those in western Slavonia, held that the Republic of Serbian Krajina (declared meanwhile) included parts of the area that rebel Serbs had failed to conquer, *inter alia* also parts of the Municipality of Bjelovar; hence, plans were developed regarding the expansion of the borders to this territory.

Keywords: Bjelovar Municipality; Serbian; Serbian Democratic Party; Serbian Autonomous Region Western Slavonia (Srpska Autonomna Oblast Zapadna Slavonija); the Republic of Serbian Krajina.

Dr. sc. Janja Sekula Gibač
Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskog rata
Marulićev trg 21, 10000 Zagreb
janja.sekula@centardomovinskograta.hr
01/ 4828-221

